

գյուղում: Պապ թագավորը նրա մարմինը վերցրեց, տարավ թաղեց Թին ավանում, եղելությունը թաքուն պահելով:

ԼԹ

ՍԱՀԱԿԻ ԱԹՈՌԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ՊԱՊԻ ՍՊԱՆՎԵԼԸ ԹԵՈՂՈՍԻ ՁԵՌՔՈՎ

Այնուհետև Պապ թագավորը տեսնելով, որ բոլոր հայերը սգում են Երանելի Ներսեսին, հարկից ստիպված փնտրեց ու գտավ Աղբիանոս ցեղից ու ժառանգությունից մի ոմն Սահակի, որ գովությունից հեռու չէր և նրան նշանակեց Ներսեսի փոխանակ առանց Կեսարիայի մեծ արքեպիսկոպոսի: Նա աթոռը նստեց չորս տարի:

Բայց Պապը լսեց, թե Մեծն Թեադոս Բյուզանդիայից դեպի Հռոմ գնալիս զորքով մտավ Թեսաղոնիկե և իջևանի պատճառով խռովություն ընկավ նրա և քաղաքացիների միջև, կռիվ ծագեց և թե ինքնակալը հաղթեց և քաղաքացիներից տասնհինգ հազար մարդ կոտորեց: Այս բաները լսելով՝ Պապն այնպես կարծեց, թե այդ խռովությունները երկար պիտի տևեն, ուստի Թեոդոսին արհամարհելով ընդվզեց նրա դեմ և ինքն իր կորուստից զրգովելով Տերենտիանոսին ու նրա զորքը հալածեց և սկսեց պատերազմի պատրաստվել: Բայց քաջ Տերենտիանոսը Մեծն Թեոդոսից հրաման ստանալով՝ կրնկի վրա ետ դարձավ: Եվ բախտը նրան այնպես հաջողեց, որ հանկարծակի հարձակվեց Պապի բանակի վրա, ոմանց սրով կոտորեց, մյուսներին փախուստի դարձրեց: Այստեղ մեծ քաջությամբ դիմադրություն էր ցույց տալիս Անձևացյաց Գնելը՝ Պապի արևելյան զորքի սպարապետը: Նրան հաղթող Տերենտիանոսը անձամբ սպանեց, սրով նրա գլուխը կես անելով, և Պապ թագավորին բռնեց: Պապն աղաչեց նրան, որ չմեռցնի, այլ որ ինքը կայսրին ներկայանա: Քաջ Տերենտիանոսը՝ զթալով՝ նրա խնդրածը շնորհեց: Նա երկաթե կապանքներով տարավ Մեծն Թեոդոսի առաջ և ըստ իր անզգամության սակրով գլխատվեց, յոթը տարի թագավորելուց հետո:

Խ

ՎԱՐԱԶԴԱՏԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ԵՎ ԿԱՊՎԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Բայց բարեգործ Թեոդոս Ավգուստոս Մեծն կոչվածը, իր թագավորության քսաներորդ տարում հայոց վրա Պապի փոխարեն թագավորեցրեց մի ումն Վարազդատի նույն Արշակունյաց տոհմից: Այս Վարազդատը երիտասարդ էր տարիքով, սրտոտ, հաղթահասակ, ուժեղ, լի արիության բոլոր գործերով և շատ հզոր նետաձգության մեջ: Շապուհից փախչելով նա գնացել էր կայսեր դուռը և այնտեղ քաջ հանդիսացել: Նախ Պիսայում¹⁷³ բռնցքամարտներին հաղթելով, հետո ելլադացիների Արեգ քաղաքում կես օրում մի քանի առյուծ կոտորեց, որի համար օլիմպիական հանդեսի ըմբշամարտների խաղերում փառք վաստակեց և հարգանք: Իսկ այն քաջ ու արիական գործերը, որ նա կատարեց Ղանկվարտների ազգի դեմ¹⁷⁴, համարձակվում են ասել, թե հավասար էին Սուրբ Տրդատի գործերին, որովհետև թշնամիների կողմից հինգ ախոյան հարձակվեցին նրա վրա և նա մեկը մյուսի հետևից բոլորին սրով կոտորեց, և մի բերդի վրա դիմելով, բերդի պատվարի վրա տասնյոթ մարդ նետով զարկելով իրար վրա ներքև գլորեց, ինչպես շատ հասունացած թզերը թափվում են սաստիկ մրրիկից:

Երբ նա իբրև թագավոր մեր երկիրն եկավ Շապուհի հիսունհինգերորդ տարում, առաջին կովում պատահում է մի քանի ասորի ավազակների Դարանաղիի դժվար տեղերում, նրանց փախստական է անում և հետևներից ընկնում: Իսկ նրանք Եփրատի նեղ տեղում կամրջից անցնելով՝ փայտը գետը գցեցին իրենց հետևից, իսկ նա հասնելով, վազելով թռավ Եփրատի վրայով, ավելի քան լակոնացի Քիոնեսի վազքը¹⁷⁵ քսաներկու կանգունի չափ, այստեղ մի նոր Աքիլլես էր հանդես գալիս՝ Սկամանդրոս գետի¹⁷⁶ վրայով ցատկելիս: Ավազակները զարհուրած, զենքերը գցեցին և անձնատուր եղան:

173 Բնագրում գրված է «Ի Պիսաս», հունարենի հոգնակի հայցական հոլովի վերջավորությամբ: Պիսան հին քաղաք էր Հունաստանի Էլիտա նահանգում: Իսկ Արեգ քաղաքի մասին ոչինչ չենք կարող ասել: Մեզ հայտնի (տես ծանոթ.169) երկու Հելիոպոլիսներից, այսինքն Արեգակի քաղաքների, ոչ մեկը չի կարող լինել, իսկ բուն Հունաստանում այս անունով քաղաք մեզ հայտնի չէ:

174 Ղանկվատները՝ Լանգոբարդները կամ Լոնգոբարդներն են (=երկայնամորուսներ), Սվեվների մի փոքրաթիվ ճյուղը գերմանական ծագումից, որոնք մեր թվականության Ա. դարում ապրում էին Էլբայի ձախ ափին, այստեղից նրանք հետզհետե տարածվեցին դեպի Դունայ, Ալպյան լեռներն անցան, նվաճեցին Հյուսիսային և միջին Իտալիան, բայց իրենք էլ հետզհետե ձուլվեցին տեղական ռոմանական ազգաբնակչության հետ, և ութերորդ դարից այս կողմը նրանց անունն այլևս չի հիշվում: Նրանց անունն է կրում Իտալիայի մի ընդարձակ նահանգը հյուսիսում – Լոմբարդիա:

175 Քիսնես լակոնացի ըմբիշին, որ 22 կանգուն վազք (ոստյուն, ցատկում) ուներ, հիշում է Եվսեբիոսը Ժամանակագրության մեջ:

176 Սկամանդրոս փոքր, բայց լայն ու խոր գետ է Թրակիայում, որ Տրոյայից հարավ դաշտով հոսելով թափվում է Հելլեսպոնտոս, կոչվում է նաև Քսանթոս, (հունարեն դեղին) դեղնագույն

Այսպես իր երիտասարդության քաջություններից հարբած լինելով՝ թագավորության ժամանակ էլ չէր հնազանդվում հունաց վերակացու գորքերի խրատին: Այլ պատգամավորներ է ուղարկում Շապուհի մոտ, որ իր աղջիկներից մեկին իրեն կնության տա և ինքը Հայաստանը նրանը կդարձնի: Հունաց զորավարներն այս իմանալով, հայտնում են կայսրին: Ինքնակալ Թեոդոսը հրամայեց նրան բռնել, եթե նա իր կամքով կայսրի կոչին չգնա: Ուստի հարկադրված՝ իր կամքով գնում է կայսրի մոտ, հուսալով թե սուտ կհանի Ավգոստոսին: Իսկ կայսրը նրան նույնիսկ տեսության չարժանացրեց, այլ հրամայեց երկաթե կապանքներով տանել Օվկիանոսի Թուղիս կղզին¹⁷⁷, չորս տարի թագավորելուց հետո:

Բայց Վարագդատի երկրորդ տարում հայոց եպիսկոպոս եղավ Զավենը, նույն Աղբիանոսի ազգականներից, չորս տարի:

ԽԱ

ԱՐՇԱԿԻ ԵՎ ՎԱՂԱՐՇԱԿԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեծն Թեոդոս Վարագդատի փոխանակ հայոց վրա թագավորեցրեց Պապի երկու որդիներ Արշակին և Վաղարշակին, այսպես մտածելով, թե երկուսը չեն միաբանի ապստամբվելու համար: Այս պատանիների մորն իր մոտ պահելով՝ նրանց ուղարկում է գորքով, իր կողմից էլ հավատարիմ մարդիկ վերակացու նշանակելով: Սրանք եկան, գրավեցին մեր երկիրն ու տիրեցին՝ արիաբար կռիվներ մղելով պարսիկների դեմ: Նրանք իրենց կին առան՝ Արշակը՝ Սյունյաց Բաբիկ նահապետի դստերը, իսկ Վաղարշակը՝ Սահակ ասպետինը: Նա նույն տարին մեռավ:

Բայց Արշակի երկրորդ տարում հայոց եպիսկոպոսապետ եղավ Ասպուրակեսը, Շահակի և Զավենի ազգականը, հինգ տարի:

Իսկ Մեծն Թեոդոսը պատերազմի դուրս գալով՝ Միդուլանոն ¹⁷⁸ քաղաքում հիվանդացավ և մեռավ, թագավորությունը թողնելով իր որդիներին, Արկադիոսին՝

ջրերի պատճառով: Այժմ կոչվում է Ժենտիրե: Այս գետի վրայով թռավ Աքիլլես ըստ Հոմերոսի (Իլիական, իգ): Այս տեղեկությունն էլ Խորենացին առնում է Սուտ Կալլիսթենեսից:

177 Հայտնի չէ, թե իսկապես որ կղզին է Թուլիսը: Ըստ Շիրակացու աշխարհացույցի՝ կարող է լինել Անգլիայի հյուսիսակողմում եղած կղզիներից մեկը:

178 Մեդուլանոն այժմյան Միլանն է Իտալիայում:

Բյուզանդիան և Ունդրիոսին Հռոմը, որոնք չեղան գովելի և արժանավոր իրենց հոր առաքինության:

ԽԲ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՍԻ ԲԱԺԱՆՎԵԼԸ ԵՐԿՈՒ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ՁԵՌՔԻ ՏԱԿ, ԵՐԿՈՒ ԱԶԳԵՐԻՆ՝ ՊԱՐՄԻԿՆԵՐԻՆ ԵՎ ՀՈՒՅՆԵՐԻՆ ՀՊԱՏԱԿՎԵԼՈՎ

Շապուհն իմանալով, որ Արկադն ուղղամիտ չէ, նրա հետ խաղաղություն է հաստատում, որովհետև հաղթված ու ջարդված էր նրա հայր Մեծն Թեոդոսից: Արկադն էլ համաձայնում է հաշտություն անել, մանավանդ իր զորագլուխների պատճառով, որովհետև թեպետ երանելի Թեոդոսի ապրած ժամանակ Աստված նրան էր շնորհել հաղթությունը, սակայն զորագլուխները հոգնած ձանձրացած էին մշտական պատերազմների նեղությունից: Ուստի համաձայնության գալով, կամավորապես հանձն առավ Միջագետքը և Հայաստանը բաժանել, նոր սահմաններ դնելով: Այս պատճառով Արշակը թողեց իր հայրերի բուն թագավորությունը, Այրարատը, և Պարսից բաժնում ընկած ամբողջ մասը և գնաց մեր երկրի արևմտյան մասին տիրելու, ոչ միայն իր մոր պատճառով, որ մնում էր կայսրական քաղաքում, այլ լավ համարելով նվազ կողմին տիրել, քրիստոնյա թագավորի հպատակվելով, քան շատ տեղերի իշխել, մտնելով հեթանոսների լծի տակ: Նրան հետևեցին ու գնացին Շապուհի բաժնի նախարարություններն իրենց կանանց և որդիների հետ, թողնելով իրենց գույքը, գյուղերն ու դաստակերտները:

Մրա վրա Շապուհը չարանալով գրում է Արշակին. «Ինչու իմ և կայսեր մեջ պատերազմ ես գրգռում, իմ բաժնի նախարարությունները տանելով»: Արշակից նա լսում է պատասխան. «Որովհետև նրանք չէին համաձայնում պարսիկ առաջնորդով կառավարվել, ուստի եկան իմ հետևից: Արդ, եթե դու ինձ հավատաս քո բաժնի իշխանությունը, ինչպես կայսրն իրենը, ես պատրաստ եմ քեզ էլ ծառայել, ինչպես և կայսրին: Իսկ եթե այս քեզ հաճելի չէ, և նախարարներն իրենց կամքով կամենան դառնալ, ես արգելք չեմ լինի»: Շապուհն այս լսելով, իր բաժնի վրա թագավորեցրեց Խոսրովին, նույն Արշակունյաց ցեղից, և իր բաժնի նախարարներին, որոնք գնացել էին Արշակի հետ հրովարտակ գրեց այսպիսի բովանդակությամբ.-

Շապուհի թուղթը նախարարներին

«Ես դյուցազների մեջ արքայից արքա Շապուհս հայոց այն նախարարներին, որոնց իշխանության կալվածներն ընկել են իմ բաժնի մեջ, ողջունում եմ:

Թեպետ և դուք ազնվաբար չվարվեցիք և թողիք ձեր իշխանությունները, և թեպետ դրանից մեզ ոչ մի բան չպակասեց, բայց մենք իբրև տեր խնամելով՝ գթացինք ձեզ և ձեր երկրին, մտածելով որ հոտը չի կարող առանց հովվի լինել և ոչ հովիվներն առանց լավ վերակացուի: Այս պատճառով ձեզ համար թագավորեցրինք ոմն Խոսրովի, որ ձեր հավատքից է և ձեր բնիկ տերության ցեղից: Ուրեմն նորից դարձեք յուրաքանչյուրդ իր ստացվածքը և տիրեցեք՝ ինչպես որ էր մինչև այժմ: Երդվում ենք կրակով, ջրով և մեր անմահ նախնիքների փառքով, որ այս բանը մենք անում ենք առանց նենգության և խաբեության և անդրդվելի կպահենք: Իսկ ովքեր չեն լսի մեր այս հրամանին, մենք հրամայեցինք նրանց տները գյուղերով և դաստակերտներով հանդերձ հարքունիս գրավել: Ողջ եղեք»:

ԽԳ

ՀԱՅՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ՏԵՂԱՓՈԽՎԵԼՆ ԻՐԵՆՑ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ՝
ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐՆ ԻՐ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ

Հայոց այն նախարարները, որոնք իշխանություն ունեին պարսից բաժնում ընկած գավառներում, երբ լսեցին, թե Շապուհը հավատացյալ Արշակունի թագավոր նշանակեց, և տեսան նրա երդման թուղթը, Արշակին թողին և վերադարձան իրենց բնակության տեղերը, բացի երեք պատանիներից, որոնք թագավորի սերնդակիցներն էին և մտերիմ մերձավորները, այսինքն՝ Դարայից, որ Սյունյաց տեր Բաբիկի՝ թագավորի աներոջ որդին էր, Գազավոնից, որ Սպանդարատի՝ Շիրակի և Արշարունյաց տիրոջ որդին էր, և Պերոզից, որ Գարդմանացիների ցեղից էր, Կենանը՝ Ամատունյաց ցեղից, Սուրան՝ Մոկաց ցեղից, Ռստոմ Առավենյանը և ուրիշ մի քանի անհայտ մարդիկ: Այս պատճառով Խոսրովը Շապուհի հրամանով նրանց ժառանգությունը արքունիք գրավեց և չթողեց որդու կալվածները նրա հորը և ոչ էլ եղբոր կալվածները նրա եղբորը:

Բայց նախարարների մեջ կային այնպիսիներն էլ, որոնց իշխանությունն ընկնում էր հունաց բաժնում, Արշակի մոտ, ինչպես Սահակ ասպետը, որ Արշակի Վաղարշակ եղբոր աներն էր, և ցանկանում էին գալ Խոսրովի մոտ: Նրա վրա խեթ էր նայում

Արշակը, շարունակ իր կնոջից հրապուրվելով, իբրև թե նրա մոտ կա արքունական զարդ, որ մնացել էր իր փեսայից: Այդ ժամանակ նրա ազգականներն Սպեր գավառից՝ նրա մասին սուտ մատնություն արին, որի պատճառով Արշակը նրան չարչարեց: Սրանից հետո Սահակը միջոց էր որոնում Արշակից փախչելու և Խոսրովի մոտ ընկնելու: Այս բանում նրան խորհրդակից և գործակից էին Սուրեն Խորխոռունին, Վահան Առավելյանը և Աշխադարը՝ Դիմաքսենից ցեղից: Բայց Սահակի գնալու ժամանակ նրանք չկարողացան նրան հասնել, Արշակի զորքերից արգելվելով, ուստի իրենց դիտավորությունը թաքցրին կեղծավորության դիմակի տակ, հարմար օրվա սպասելով:

ԽԴ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԽՈՍՐՈՎԸ ՄԵԾԱՑՐԵՑ ՍԱՀԱԿ ԱՍՊԵՏԻՆ, ԵՎ ՆՐԱ ՔԱԶԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԱՆԱՆԴԱՅՈՑ ՑԵՂԻ ՀԵԼՈՒԶԱԿՆԵՐԻ ԴԵՄ

Խոսրովը չափազանց ուրախացավ Սահակ ասպետի գալու վրա, նրան իր զորքերի սպարապետ նշանակեց, վերադարձրեց նրա հայրենական կալվածները, պարգևեց նաև ավանդներ և ազարակներ նրանց նախարարների ժառանգությունից, որոնք պարսից բաժնից էին, բայց մնացին Արշակի մոտ:

Այս ժամանակները Վանանդացիների ցեղից ոմանք ապստամբվեցին Խոսրովից և ոչ ոքի չապավինեցին, այլ ամրացան իրենց լեռների անտառներում և Տայոց ապառաժների նեղվածքներում, նրանք ավազակաբար արշավում էին հայոց երկու թագավորների սահմանները, մեր երկիրը խռովում էին և անհանգստություն պատճառում: Նրանց վրա գնաց Սահակ ասպետը, Խոսրովի սպարապետը, նրանցից շատերին կոտորեց և շատերին էլ փախցրեց Չորրորդ Հայքի կողմերը: Որովհետև նրանք ոչ Խաղտյաց երկիրն ընկան, որ հույներին ապավինեն, և ոչ էլ անցան Արշակ թագավորի մոտ, այլ նման մի քանի ավազակների, որոնք Չորրորդ Հայքի կողմերումն էին, նրանք դիմեցին ասորաց սահմաններն ապաստանելու: Որովհետև վանանդացիք ավազակության գործը կատարում էին մեծ ցանկությամբ, որ նրանց ախորժելի էր իբրև մի ուղիղ գործ: Սահակը երկար տեղ նրանց հետամուտ լինելով՝ քշում է հեռու, մինչև Մանանադիի սահմանները:

ԽԵ

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԽՈՍՐՈՎԻ ՄՈՏ ԵԿԱՆ ՍՈՒՐԵՆԸ, ՎԱՀԱՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱԴԱՐԸ
ԱՐՇԱԿԻ

ԳԱՆՁԵՐՈՎ

Սուրեն Խորխոռունին, Վահան Առավելյանը և Աշխադար Դիմաքսյանը հարմար ժամանակ գտան, երբ Արշակ իր գանձերը Հանի ամրոցից հանելով փոխադրում էր Ծովք: Նրանք այդ գանձը հափշտակեցին և կամենում էին անցնել Խոսրովի մոտ, բայց չկարողացան ժամանակին անցնել: Որովհետև Սամվել Մամիկոնյանը, Արշակի մտերիմը, ուժեղ գնդով շտապով նրանց հետևն ընկավ, և նրանք փախչելով՝ ընկան ամուր քարայրների մեջ Մանանադիի գավառում: Քարայրը մտնելու տեղ չկար, մի կողմից միայն մի նեղ տեղ կար բարձրանալու՝ սաստիկ գառիվայր: Դռան առաջն էլ ուղիղ բարձրանում էր միապաղաղ մի ապառաժ, իսկ վերևը՝ դուրս ցցված մի ժայռ, որ նայում էր խոր ձորի անդունդներին, և ինչ բան որ պոկ գար, անդիմադրելի սաստկությամբ, անդադար թավալվելով ներքև կգլորվեր՝ դեմ առնելու կովան չգտնելով: Ուստի Սամվելը տարակուսած մնացել էր տեղի անմատչելի լինելու պատճառով: Նա իմաց տվեց Արշակին, որ հրամայեց երկաթակապ արկղ շինել, մեջը քաջ մարդիկ նստեցնել և չվանի նման շղթայով վերևից իջեցնել մինչև քարայրի մուտքը: Բայց այս միջոցն էլ վնաս չբերեց, որովհետև մացառները հեռու էին պահում արկղը:

Երբ նրանք սրանով էին զբաղված, բախտի բերմամբ այստեղ հասավ Սահակ ասպետը Խոսրովի ամբողջ գնդով, որով հալածում էր հելուզակներին: Նրանց թողնելով՝ դիմում է նրանց վրա, որոնք քարայրի հետ կռվում էին, նրանց հալածում է, դուրս է հանում Սուրենին, Վահանին և Աշխադարին գանձերով միասին և շատ շտապով հասցնում է Խոսրովի մոտ: Խոսրովն ստանալով՝ մասն է հանում գանձից Շապուհին, և նրա հրամանով նրանց տալիս է գյուղեր և ընտիր ու հարմար դաստակերտներ այն նախարարների ժառանգությունից, որոնք պարսից բաժնից էին, բայց մնացին Արշակի մոտ: Սրանից ծագեց պատերազմ Արշակի և Խոսրովի մեջ:

ԽԶ

ԱՐՇԱԿԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ ԽՈՍՐՈՎԻՑ ՀԱՂԹՎԵԼՈՎ՝

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՄԵՌՆՈՒՄ Է

Թեպետ Շապուհը և Արկադը ձեռք չմեկնեցին Խոսրովին և Արշակին և օգնություն ցույց չտվին իրար հետ պատերազմելու համար, բայց արգելք էլ չեղան: Ուստի երբ պատգամավորությունները վերջացան, Արշակը իր զորքը ժողովեց և շարժվեց Խոսրովի վրա: Խոսրովն էլ իր բանակից, որ Գեղամա ծովի մոտ էր և կոչվում էր Մորս, գնաց Արշակի դեմ, որպեսզի իր սահմանները չմտնի, բայց այնքան շուտ չկարողացավ հասնել, այնպես որ Արշակն արդեն իջել էր նրա սահմանը, Վանանդ գավառը: Նրանք իրար հանդիպեցին Երեվել կոչված դաշտում և սաստիկ խիստ պատերազմ տվին: Արշակի զորքը ջարդվեց, նրա սպարապետ Դարա Սյունին պատերազմի մեջ մեռավ և Արշակը քիչ մարդկանցով փախուստի դիմեց: Քաջ Սահակ ասպետը՝ Խոսրովի սպարապետը, նրա հետևից ընկած սաստիկ հալածում էր: Այստեղ Սպանդարատի որդի Գազավոնը ահագին քաջություններ անելով, հաճախակի հարձակումներով ցրում էր հալածողներին և միջոց էր տալիս Արշակին, որ հեռանա: Խոսրովը դարձավ իր տեղը, իսկ Արշակը՝ Եկեղյաց գավառը: Նա հիվանդացավ բարակացավով, տենդից հյուծվելով մեռավ, հինգ տարի թագավորելով ամբողջ Հայաստանի վրա և երկու ու կես տարի՝ Հայաստանի կեսի վրա: Այնուհետև հույներն իրենց բաժնում այլևս թագավոր չնշանակեցին, այլ այն կողմի նախարարներին առաջնորդում էր քաջ Գազավոնը, իսկ հույներն իրենց մասի երկրի իշխան նշանակեցին կոմսեր:

ԽԷ

ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՍԻՆ

Տեսնելով, որ հայոց թագավորության վերջը հասել է, Մեսրոպը երկրի խռովություններն իր համբերության նյութ դարձրեց: Նա Տարոնի Հացեկից էր, սնվել ու սովորել էր Մեծն Ներսեսի մոտ և նրա վախճանվելուց հետո արքունական դռանը քարտուղար էր նշանակվել: Նա սիրեց մենակության վարքը, ինչպես ասել է մեկը, թե ակեկոծված նավն շտապում է դեպի նավահանգիստը, իսկ ժուժկալ մարդը անապատ է փնտրում: Այսպես էլ նա, աշխարհային զբաղմունքներից փախչելով, դեն գցելով մարմնական պատիվը, գնում է Երկնավորի հետևից: Գնում է Գողթն գավառը և ապրում է մենակյացի կյանքով: Այստեղ թաքնված հեթանոսական աղանդը, որ Տրդատի օրերից մինչև այդ ժամանակ ծածուկ էր մնում և Արշակունյաց թագավորության տկարանալու ժամանակը երևան եկավ, նա վերացրեց գավառի իշխանի օգնությամբ, որի անունն էր Շաբիթ: Այստեղ աստվածային հրաշքներ երևացին, ինչպես Սուրբ Գրիգորի ժամանակ, մարմնավոր կերպարանքով դևերը,

հալածված, ընկնում էին Մարաց կողմերը: Սրանից ոչ պակաս բաներ արեց և Սյունիքում նրա Վաղինակ իշխանի օգնությամբ:

Երբ Երանելի Մեսրոպն ուսուցանում էր, ոչ փոքր նեղություն էր կրում, որովհետև ինքն էր թե կարդացողը և թե թարգմանողը, և եթե մի ուրիշն էր կարդում, երբ ինքն այնտեղ չէր լինում, ժողովրդին անհասկանալի էր մնում՝ թարգմանիչ չլինելու պատճառով: Ուստի նա միտքը դրեց մի հնարք գտնել, հայոց լեզվի համար տառեր ստեղծել, և աշխատանքի անձնատուր լինելով՝ զանազան փորձերով չարչարվում էր:

ԽԸ

ԱՐՇԱԿԻ ՄՈՏ ԵՂԱԾ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԴԱՐՁԸ ԽՈՍՐՈՎԻ ՄՈՏ

Հայոց նախարարները տեսնելով, որ հույները նրանց վրա թագավոր չնշանակեցին, դժվար համարելով անառաջնորդ լինելը, որոշեցին կամավորապես հնազանդվել Խոսրով թագավորին: Ուստի նրան նամակ գրեցին այս բովանդակությամբ.-

Նախարարների թուղթը Խոսրովին

«Ստրատելատ Գազավոնը և հունաց բաժնի հայոց բոլոր նախարարները մեր տեր Խոսրովին՝ Այրարատի կողմի թագավորին ողջունում են:

Տեր, դու ինքդ գիտես մեր հավատարմությունը հիշատակաց արժանի մեր Արշակ թագավորին, որը մենք անխախտ պահեցինք մինչև նրա մահը: Այժմ մենք որոշել ենք նույնպիսի հավատարմությամբ քեզ ծառայել, եթե այս երեք բանը պայմանագրով մեզ հաստատես.- առաջին՝ չես հիշի մեր հանցանքը, որ ստիպված քո դեմ կովեցինք և ոչ թե մեր կամքով, երկրորդ՝ որ մեզ կվերադարձնես այդտեղ պարսից բաժնում եղած մեր բոլոր ժառանգությունները, որ արքունիք գրավեցիր, և երրորդ՝ որևէ հնարքով մեզ կազատես կայսրից, որպեսզի չվրդովեն մեր բնակությունները, որոնք որ մեզանից իշխանություն ունեն այս հունական բաժնում: Եվ այս ուխտի պայմանը կգրես, և խաչի կնիքով կհաստատես, որը տեսնելով մենք կփութանք քո ծառայության մեջ մտնելու: Ողջ եղիր, մեր տերդ»: